

ARAŞTIRMA NOTU

Türkiye’de Suriyeli Mültecilere Yönelik Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme

Gül Dilek TÜRK*

Suriye’de yaşanan iç savaş nedeni ile Türkiye’ye sığınan yaklaşık 3 milyon mülteci bulunmaktadır. Suriye’deki iç savaşın başladığı 15 Mart 2011 tarihinden itibaren binlerce Suriyeli çatışmaların şiddeti arttıkça büyük gruplar halinde “açık kapı politikası” uygulayan Türkiye’ye sığınmışlardır. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)’nın verilerine göre 8 Şubat 2016 itibarıyla Türkiye’de 3 milyonun üzerinde Suriyeli mülteci bulunmaktadır. Türkiye tarafından Suriyeli mülteciler için 8 milyar ABD doları, uluslararası toplam yardım ise 455 milyon ABD doları harcama yapılarak mültecilerin sağlık, eğitim vb. temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere 10 farklı şehirde 22 kamp oluşturulmuş olup burada 600 bin Suriyeli barındırılmaktadır (AFAD, 2016). Ancak mültecilerin %80’i kamp dışında zor şartlar altında yaşamaktadır (“Suriyeli çocukların ve gençlerin güçlendirilmesine yönelik”, 2016; “Syria regional refugee response”, 2016).

Türkiye, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’ne “coğrafi sınırlama” ile taraf olmuş, sadece Avrupadan gelenlere mülteci statüsü vermeyi kabul etmiştir. Mülteci tanımının yapıldığı ilk uluslararası sözleşme 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nin 1A (2) sayılı maddesinde yer alan mülteci tanımı şudur:

...ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen her şahıs...

Dolayısıyla ülkesi dışına göç eden insanların hepsi mülteci olarak adlandırılmamakta hukuki olarak göç ettikleri ülkenin yabancı hukukuna tabi olmakta, “geçici koruma altındaki sığınmacılar” olarak kabul edilmektedirler. UNCHR (BM Mülteci Yüksek Komiserliği) geçici korumayı şu şekilde açıklamıştır;

Geçici koruma pek çok ülkeye acil mülteci akımlarının sağlanabilmesi için ortaya atılmıştır. Bu, kalıcı çözüme yol açması gereken geçici bir koruma şeklidir. Bunun uygulanmasıyla hükümetler iç savaş ve diğer genelleşmiş şiddet sonucu

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, gul.turk@marmara.edu.tr

yerinden edilmiş kişileri çok zaman harcayan ve pahalı olan bireysel izleme sorumluluğundan kurtulabilmektedirler (Kaya & Erdoğan, 2015, s. 322).

Buna göre geçici koruma:

Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak veya bu kitlesel akın döneminde sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirilmeye alınmayan yabancılara sağlanan korumadır (Geçici Koruma Yönetmeliği Madde 3(1)f).

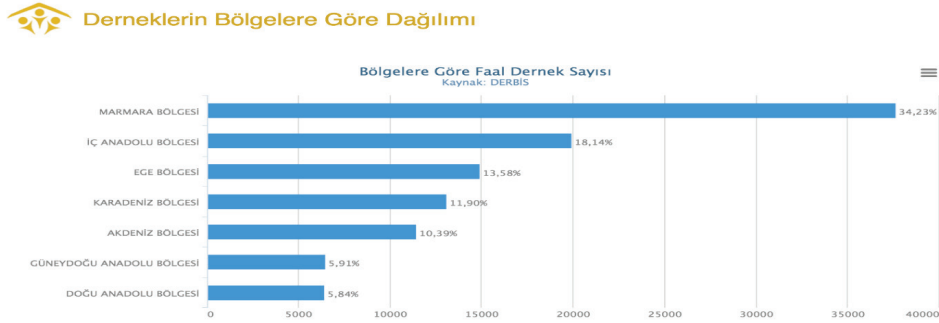
Türkiye'ye sığınan Suriyeliler bu anlaşma gereği mülteci değil "geçici koruma altındaki sığınmacılar" olarak kabul edilmektedir. Anlaşma gereği mültecilerin sahip olacakları doğal haklara sahip olamamaları, çalışma izinlerinin olmaması anlamına gelmektedir (Girit, 2015; Sözen, 2015). Türkiye 2001 AB Direktifine dayanarak, 2011'de geçici koruma başlatmıştır. Mültecilere Türkiye tarafından verilen "geçici koruma kimlik belgesi" ile eğitim, istihdam, sosyal yardım ve hizmetler, sağlık, tercümanlık vb. hizmetler ve gereksinimleri karşılanmaktadır. Ancak Türkiye'de kayıt dışı yaşayan Suriyelilerin sayısı azımsanmayacak ölçüdedir (Kap, 2014). 2001 AB Direktifine göre geçici koruma süresi bir yıl olarak belirlenmiştir. Bu direktif şartları kapsamında Türkiye'nin verdiği "geçici koruma" statüsünün süresinin dolduğu görülmektedir. Bu sorunu aşmak üzere Türkiye, 30 Mart 2012'de çıkarılan ve "açık kapı politikası, geri dönmeye zorlamama, bireysel statü belirlemenin yapılmaması, kamplarda barınma ve temel hizmetlerin sunulması" gibi ilkeleri içeren 62 sayılı "Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge" ile geçici korumayı genişletmiş ve misafir olarak kabul ettiği, sığınmacıları "Suriyeli mülteci" olarak tanımlamıştır (Kaya & Erdoğan, 2015, s. 308). Cenevre Anlaşması gereği sadece Avrupa'dan gelenlere mülteci statüsü tanındığından Suriyelilerin mülteci olarak tanımlanması uluslararası statüde bir anlam ifade etmediği gibi Türk kanunlarında da yer almamaktadır. Dolayısıyla Suriyeli mülteciler, mülteci haklarından yararlanamadığı için pek çok sorun ile yüz yüze gelmektedir. Bu statüyle bağlı olmadan Türkiye'de kamunun verdiği hizmetlerin yanında Sivil Toplum Kuruluşları (STK) da mültecilere yönelik çeşitli hizmetler ve destekler sunmaktadırlar. Bu araştırma notunda, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu mülteciler meselesiyle ilgili kamunun yanında önemli bir imkan olan STK potansiyeli dikkate alınarak mültecilere hizmet veren STK'lar ile sundukları hizmetler tespit edilmeye çalışılmış ve bu çerçevede önerilerde bulunulması hedeflenmiştir (bu çalışma kapsamında STK, sadece derneklerle sınırlı tutulmuştur.).

Türkiye'de Hizmet Veren STK'lar

2016 Temmuz itibarıyla Türkiye'de aktif olarak faaliyet gösteren dernek sayısı 109,898'dir. Feshedilenlerle beraber sayı 254 bini aşmaktadır. İçişleri Bakanlığı Dernekler Daire Başkanlığı'nın

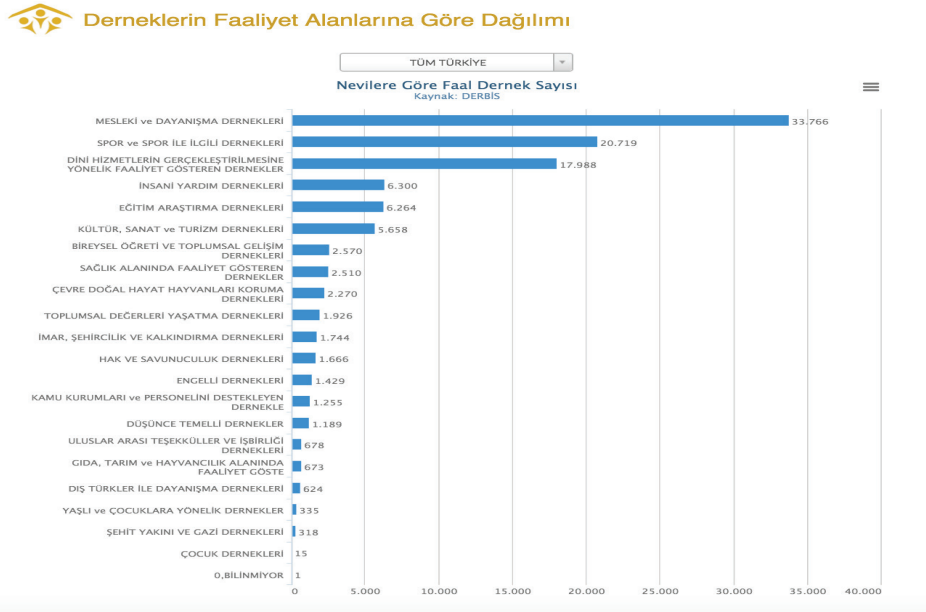
verilerine (dernekler.gov.tr) göre en fazla dernek Marmara bölgesinde, en az ise Doğu Anadolu bölgesinde hizmet vermektedir.

Tablo 1. Bölgelere Göre Dernek Sayıları

Dernekler en çok “mesleki ve dayanışma” kategorisinde kurulmuş ve hizmet vermektedir. Bunu sırasıyla din hizmetleri, insani yardım, eğitim, kültür sanat, bireysel öğreti, sağlık, çevre, toplumsal değerleri koruma, imar, hak ve savunuculuk dernekleri olmak üzere 22 ayrı kategoride kurulan dernekler izlemektedir.

Tablo 2. Türkiye’de Faaliyet Alanlarına Göre Dernek Sayıları

Suriyeli Mültecilerin Durumları ve Türkiye'deki STK'ların Faaliyetleri

3 milyonu aşan Suriyeli mültecilere sunulan hizmet ve yardımların yeterli olamaması nedeniyle ulusal, yerel, uluslararası ve Suriyeli sivil toplum kuruluşları kendi hizmet alanlarında yararlı olmaya, mültecilerin hayatında olumlu gelişmeler sağlamaya çalışmaktadırlar. 2016 yılında Türkiye'de Suriyeli mültecilere yardım eden 42 ulusal ve 14 uluslararası STK bulunmaktadır ("Suriyeli mülteciler ve STK'lar ağ haritası", 2015). Sığınmacıları İzleme Platformu, USAK, İGAM, Bilgi Çoça, Başak Kültür Sanat Vakfı, Mavi Kalem Derneği, BMMYK, SKYGD, İKGV, Urfa Barosu. İGAMDER, Sivil Düşün Akademi Lisan ve İlmi Araştırmalar Derneği, İHH gibi STK'lar yaptıkları araştırmalar, çalıştaylar ve hazırladıkları rapor ve broşürlerle hem devlet kurumlarını hem halkı hem de Suriyelileri durumdan haberdar etmektedir. Mültecilerin sorunları ve STK'ların faaliyet alanları şu şekilde kategorileştirilebilir:

1. Barınma ve Beslenme: Kamp dışında yaşayan Suriyeli mülteciler çok zor koşullar altında yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Gaziantep Mazlum-Der yöneticisi Suriyeli mülteci bir ailenin, "ellerindeki tek kaşığı paylaşarak yemek yediklerini belirterek, kendilerinden çatal kaşık yardımı istediklerini" ifade etmiştir. 2015 itibarıyla 25 bin kişilik kamplarda 35 bin kişi misafir edilmekte ancak kamplar yeterli kapasitede olmadığı için büyük sayıda mülteci, kamplar dışında yaşamak zorunda kalmaktadır. Şanlıurfa Eğitim Bir Sen yetkilileri Suriyeli mültecilerin tarım arazilerinde çalışmak üzere kırsal kesimlerdeki depo ve bağ evlerinde yaşadıklarını belirtmektedir. Kilis Ortak Akıl Platformu raporunda Kilis'te Suriyeli mültecilerin kiralamaları sonucunda kiralık konut kalmadığını, buna ek olarak da 11 terk edilmiş ve sahiplerince başka şehirde oturmaları nedeniyle kullanılmayan boş ev ve iş yerlerine yerleşen mültecilerin kendilerince basit tamiratla bu riskli yapıları kullandıklarına değinmiştir (Çorabatır & Hassa, 2013).

Şanlıurfadaki 60 kadar sendika ve Deniz Feneri, İHH, Mazlum Der gibi STK'ların 2012'de bir araya gelerek oluşturduğu "Şanlıurfa STÖ İnsani Yardım Platformu, Valilik ile yakın işbirliği yaparak evsiz ya da yardıma muhtaç Suriyelilerin tespitini yaparak gıda ve barınma yardımları sağlamaya başlamıştır (Çorabatır & Hassa, 2013, s. 13).

Batman'daki sivil toplum örgütlerinin oluşturduğu Batman'daki Suriyelilerle Dayanışma ve Yardımlaşma Girişimi, Batman'da özellikle kent dışında yaşayan Suriyelilere gıda ve barınma konusunda çeşitli yardımlarda bulunmaktadır ("Şehrin kenar semtlerinde yaşayan Suriyeli aileler unutulmadı", 2013).

STK'lar sadece yurt içinde değil hâlâ Suriye'de olan Suriyelilere de yardımlar göndermektedir. Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, iç savaşın sürdüğü Suriye'ye gıda yardımında bulunmuştur ("Cansuyu Derneği'nden Suriyelilere 4 TIR un", 2013).

Uluslararası Mavi Hilal Vakfı, kurduğu Çocuk Dostu Alanlarda hijyen ve gıda gibi temel ihtiyaç malzemelerinden oluşan yardım paketlerini dağıtmaktadır. Bununla birlikte mültecilere geçici barınma merkezlerinde sıcak yemek ve gıda paketi yardımı da yapılmaktadır. Hayata Destek Derneği, *Nakit Yardımı Programı* adı altında düzenli olarak her ay 4300 aileye yardım yapmaktadır (Çeliktaban, 2015). İHH, Türk Kızılay'ı, Mazlumder, Yeryüzü Doktorları gibi ulusal

ve uluslararası pek çok STK, hibeler ve bağışlarla hem barınma hem de gıda yardımları ile Suriyeli mültecilere destek olmaktadır.

2. Sağlık: Kamplar dışında kalan mültecilerin çoğu ekonomik anlamda sıkıntı çekmekte, bu nedenle de izbe, düşük ücretli, eşyasız ve sağlıksız ortamlarda üç dört aile bir arada yaşamaktadır. Kayıtlı olmadıkları için sağlıksız barınma ortamları ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle mülteci kadınlar ve çocuklar sağlık sorunu yaşamakta ve sağlıkla ilgili profesyonel yardım alamamaktadır (Mazlumder, 2014, s. 43; Emin, 2016, s. 12). Suriyeli mültecilerin yaşam standartlarını düzeltmek adına özel kuruluşlar; STK'lar ve kamu kurumları yardımı ile sosyal sorumluluk çalışmaları kapsamında mültecilere yönelik çeşitli yardım kampanyaları düzenlemektedir.

AFAD'ın 2013 raporuna göre, Suriyeli mültecilerin aldıkları sağlık hizmetlerinden duydukları memnuniyet oranı, kamp içinde %60, kamp dışında ise %80'dir. Kamp içerisinde sağlık hizmetlerinin yeterli olmadığı ve geliştirilmesi gerektiği görülmektedir. Rapora göre kamp dışında sağlık hizmetlerinden memnuniyetin daha yüksek olmasının nedeni çok daha fazla ve çeşitli sağlık kuruluşuna erişimin olmasıdır. Bunun yanın da mülteciler ayrıca kendi vatandaşlarının Türkiye'de açtığı sağlık merkezlerinde sunulan hizmetlerden ve Suriyeli sağlık personellerinin evlerde verdiği sağlık hizmetlerinden faydalanmaktadır. Böylece hizmet alımında karşılaşılabildikleri ayrımcılık ve kötü muamelelerden de korunmuş olmaktadır (AFAD).

AFAD 18 Ocak 2013 tarihli 2013/1 sayılı ve "Suriyeli Misafirlerin Sağlık hizmetleri" konulu Genelge ile 11 ilde kayıtlı Suriyeli mültecilerin tedavi giderleri ile ilaç ve protez giderlerinin "Sağlık Uygulama Tebliği"ne göre kayıtlı olduğu il valiliğine faturalandırılması ve sevk zincirine göre başka yerlere sevk edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak genelgede bahsedilen 11 il dışında kalan diğer illerdeki mülteciler sağlık hizmetlerinden ancak ücret karşılığı faydalanabilmektedirler (AFAD, 2016). Bu açığı kapatmak üzere STK'lar devreye girmiştir.

Sivil Toplum için Destek Vakfı ve Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD); beş yaş altı çocuklar için, çocuk gelişim uzmanları ve beslenme uzmanları tarafından beslenme yetersizliklerini tespit amacıyla düzenli kontroller ve boy-kilo ölçümleri yapmış, akut beslenme yetersizliğine sahip çocuklar Çok Yönlü Destek Merkezlerinde uzman personel tarafından tedavi edilmiştir. Suriyeli hamile ve emziren kadınlara emzirme, beslenme ve sağlık bilgisi konularında danışmanlık verilmiş, çocukların beraber oyun oynayabilecekleri ve yeteneklerini geliştirebilecekleri, gelişimlerine katkı sağlayan etkinlikler de düzenlenmiştir (SGDD, 2015a)

Uluslararası Mavi Hilal Vakfı, Kili'ste 52 yataklı bir hastane kurmuştur. Hayata Destek Derneği, Yeryüzü Doktorları, Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı, Halkların Köprüsü Derneği, Uluslararası Mavi Hilal Vakfı, Hayata Destek Derneği (HDD), Helsinki Yurttaşlar Derneği Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD), Mazlum-Der, Türk Tabipler Birliği, Psikiyatristler Dernekleri, Sınır Tanımayan Doktorlar (2016) kamplarda ve kamp dışında yaşayan Suriyelilere sağlık taraması, hastane hizmeti, psikososyal destek veren STK'lardan bazıları olarak öne çıktıkları söylenebilir.

3. Çalışma Hakkı ve Hukuki Destek: Mültecilere Türkiye tarafından verilen "geçici

koruma kimlik belgesi”yle eğitim, istihdam, sosyal yardım ve hizmetler, sağlık, tercümanlık vb. hizmetler ve gereksinimleri karşılanmaktadır. Ancak Türkiye’de kayıt dışı yaşayan Suriyelilerin sayısı azımsanmayacak ölçüdedir (Kap, 2014). Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu’nun (TİSK) 2015 raporunda, sadece 3 bin 686 Suriyeli mültecinin kayıtlı olarak çalıştığı ve çoğunluğu çocuk 400 bin Suriyelinin ise kayıt dışı olarak düşük ücret ve kötü çalışma koşulu suiistimali ve sömürüsüne uğrayarak çalıştığı belirtilmiştir (TİSK, 2015, s. 46).

2016 Şubat’ta yayınlanan Başbakanlık Genelgesi ile Suriyeli olan mültecilere çalışma hakkı verilmiştir. Ancak mültecilerin ve sığınmacıların yasal olarak çalışabilmeleri için 4817 Sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun kapsamında çalışma izni almaları gerekmektedir. Çalışma izni almak işverene önemli mali yükümlülükler getirmekte ve kanun yabancıların çalıştırılması konusunda önemli sınırlamalar yapmaktadır. Bu yüzden Türkiye’de çoğu mülteci ve sığınmacı yasal olarak çalışmamaktadır. Bu da onların ekonomik sıkıntı yaşamalarına neden olmaktadır. Hem kayıt dışı mültecinin yasadan yararlanamaması hem de yasanın sınırlılıkları gereği kayıtlı olan mültecilerin ve sığınmacıların da yasal olarak çalışamamaları bu durumun istismarını beraberinde getirmektedir. Kanun işverene mali yükümlülükler getirmekte ve işyerinin %10’unu geçmemek koşuluyla mülteci çalıştırmasına izin vermektedir. Bu durum da mültecilerin çoğunun yasal olarak çalışmadığı için yasadışı olarak kötü şartlar altında, ücret ayrımcılığına uğrayarak çalışmasına neden olmaktadır (Mazlumder, 2014; Emin, 2016, s. 12; ORSAM, 2014).

STK’lar hem Suriyeli mültecilere Türkiye’deki hakları ve bu haklara erişimleriyle ilgili ücretsiz olarak hukuki destek vermekte hem de avukatlara mülteci sorunları ile ilgili izlemeleri gereken hukuki süreçle ilgili bilgilendirme toplantıları düzenlemektedir (Kılıç, 2016).

HYD, Urfa Barosu ile birlikte hukuki destek oluşturma amacıyla bölge barolarında mülteci komisyonları kurmakta hukuki destek konusunda barolarda çalışmalar yapmaktadır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Kliniği, fakülte öğrencilerinin mülteci hukuku konusunda bilgi ve deneyim kazanması için kurulmuştur ve bu konuda çeşitli çalışmalar yürütmektedir.

Mazlum-Der, Mülteci-Der, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı (İKGV), SGDD, İnsan Hakları Derneği (İHD), Hayata Destek Derneği, International Catholic Migration Commission (ICMC), Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği (BMMYK), Malumat Toplum Bilgilendirme Merkezi, Akademi Lisan ve İlmi Araştırmalar Derneği, Göç-Der gibi pek çok STK Suriyeli mültecilere prosedür hakkında verilen bireysel hukuksal danışmanlık ve destek; sınır/geri gönderme merkezleri izleme çalışması ve hak ihlallerinin tespiti, zorla sınır dışı, geri gönderme yasağının ihlali ve ilticaya erişim konusunda danışmanlık ve destek; temel hak ve hizmetlere erişim desteği; mülteci-göçmen hakları üzerine farkındalık oluşturma/geliştirme, savunuculuk-lobicilik faaliyetleri, kapasite geliştirme çalışmaları konusunda Suriyeli mültecilere destek ve danışmanlık hizmetleri vermektedir (Kutlu, 2015).

Mültecilerin yaşadığı ve karşılaşılabilecekleri muhtemel hukuki problemlerle ilgili hizmet veren bir başka organizasyon ise dernek statüsünde merkezi Hatay’da bulunan Suriyeli Özgür Avukatlar Topluluğudur. Arapça olarak yayınlar yapan ve Suriyeli mültecilerin hukukî ve sosyal

ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan topluluğun Gaziantep'te de şubesi ve Suriye içerisinde irtibat ofisleri bulunmaktadır. Türkiye'de yaşayan Suriyelileri ilgilendiren Türkiye kanunları hakkında Arapça yayınlar yapmaktadır. "Buradaki hedef Suriyeliler'in Türkiye kanunları hakkında bilgi sahibi olarak ev sahibi ülkeye karşı saygılı davranmalarını sağlamaktır. Ayrıca bu topluluk, Türkiye'deki Suriyeliler arasında doğum, evlilik, vefat, boşanma gibi medeni hukuk vakıalarını belgelendirmektedir. Nitekim bu avukatlar, Türkiye kanunları ve Türkiye'de evlilik konularında, çoğunluğu mültecilerden oluşan Suriyeliler'e yönelik konferanslar vermektedir. Böylece özellikle Türkiye kanunlarının tanımadığı bir evlilik türü olan, Türkiye vatandaşı evli erkeklerin Suriyeli bayanlara yönelik ikinci eş evliliğinin önüne geçmeye çalışmaktadır."¹

4. Suriyeli Çocuklar ve Eğitim: UNICEF raporuna göre, 5-17 yaş arasındaki Suriyeli mülteci çocuk nüfusu 1.490.003'tür. 2014-2015 eğitim döneminde 25 kampta yaşayan okul çağındaki çocukların 325 bini yani yaklaşık %90'ı okula kayıt yaptırmıştır (UNICEF, 2016). Ancak bu oran Türkiye'deki tüm Suriyeli mülteci çocukların %13'ünü teşkil etmektedir. (HRW, 2015, s. 16). Suriyeli mültecilere yönelik sunulan hizmetler Geçici Koruma Yönetmeliği kapsamındadır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2014/21 sayılı Yabancılarla Yönelik Eğitim ve Öğretim Hizmetleri Genelgesi düzenlenmiştir. Bu genelge ile Suriyeli ve resmi olarak kayıt altına alınmış çocukların MEB'e bağlı okullarda veya Suriyelilere yönelik oluşturulmuş Geçici Eğitim Merkezleri'nde eğitim alabilecekleri belirtilmiştir. Ek olarak, genelge, Suriyeli çocukların okula yerleştirilmeleri ve eğitim haklarına erişimlerinin takibi konusunda İl/İlçe Eğitim Komisyonları kurulmasını öngörmektedir ("Mülteci çocuklar devlet okullarında sorunlarla başbaşa", 2015). Ayrıca, Türkiye'ye pasaportsuz bir şekilde giriş yapan üniversite çağındaki Suriyelilerin yedi ildeki üniversitelerde "özel öğrenci" olarak yararlanabilmelerinin sağlandığı belirtilmektedir. YÖK verilerine göre, ağırlığı sınır illerindeki üniversitelerde olmak üzere 2014-2015 öğretim yılında Türkiye'deki üniversitelerde 3397'si erkek olmak üzere, 5560 Suriyeli öğrenci eğitim görmüştür. Suriyeli çocuk ve gençler, hem ekonomik sıkıntılar hem de dil bilmeme nedeni ile eğitim alma konusunda engellerle karşılaşmaktadır.

STK'lar Türkiye'nin pek çok ilinde çocukların eğitimi için kırtasiye malzemeleri dağıtmakta, gönüllü olarak Türkçe öğretmekte, açılan merkezlerde çocukların eğitimine destek olmaktadır ("Ufak da olsa mültecilere yardımım dokunsun diyenlere 10 tavsiye", 2015). Ayrıca çocukların topluma uyumunu sağlamak ve yaşadıkları travmayı atlatabilmeleri için STK'lar Suriyeli mülteci çocuklara yönelik olarak Türk çocuklar ile bir araya geldikleri geziler ve atölyeler düzenlemektedir (Hayata Destek Derneği, 2016).

Uluslararası Mavi Hilal Vakfı, SGDD, Malumat, Yuva Derneği, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakıfı (İKGV), Malumat Toplum Bilgilendirme Merkezi, Hayata Destek Derneği, Mavi Kalem Derneği tarafından kurulan çok amaçlı toplum merkezlerinde Suriyeli çocuklara yönelik okul dışı eğitimi de kapsayan çalışmalar yapmaktadırlar. Çocuk Dostu Alanlar, savaş sonrası travma

1 Suriyeli Özgür Avukatlar Topluluğu'nun çalışmaları hakkında detaylı bilgiler ve daha geniş çerçevede analizler için Marmara İletişim Dergisi'nin bu sayısında yer alan Abdullah Dilek'in "Mülteci Olgusuna Ve Suriyeli Mültecilere İlişkin Türkiye'de Basılan Arapça Eserler Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı yazısına bakılabilir. Ayrıca Arapça olarak yayında olan topluluğun resmi sitesinden de Arapça bilenler istifade edebilir: <http://freesyrianlawyers.com/>.

için psikolojik destek ve topluma uyum için Türkçe dersleri vermektedirler. Ayrıca Suriyeli kadın ve erkeklere yönelik kadına karşı şiddet, hijyen gibi konulara ilişkin eğitim, okuma yazma, Türkçe ve mesleki eğitim kursları ve meslek atölyeleri de kurularak hizmete geçirilmiştir.

Halkların Köprüsü Derneği, Başak Kültür Sanat Vakfı, Suruç Amara Kültür Merkezi, Malumat, Hamiş Suriye Kültür Evi, Goethe Institute ve Diyalog Derneği HDD, SGDD, TESEV, Uluslararası Af Örgütü, Mazlum-Der gibi STK'lar Suriyeli çocuklara fotoğraf, tiyatro, el sanatları atölyeleri, Suriyeli fotoğrafçı ve ressamların sergileri, Film Festivalleri ile hayata adapte olmaları için hizmet vermiştir (Kutlu, 2015).

5. Suriyeli Kadınlar: 2013 yılındaki verilere göre Suriyeli mülteci kadınların %64'ü ilkokul mezunu ya da okuma yazma bilmeyenlerden oluşmaktadır. %87'sinin gelir getirecek bir mesleği bulunmamaktadır (AFAD, 2013). 2014 verilerine göre ise kamplarda yaşayan mülteci kadınların oranı %23'tür (AFAD, 2014; Özgür & Kıvılcım, 2015). Kamp dışında yaşayan Suriyeli kadınların kaydı olmadığından çalışma, sağlık hizmetlerine ulaşma hakları da bulunmamaktadır. Hamilelik durumlarında sağlıklı koşullarda doğum yapamama ve yeni doğan çocukların kayıt olmaması riskini de beraberinde taşımaktadır. Rapora göre Mülteci kadınların %50'sinden fazlasının psikolojik desteğe ihtiyacı bulunmaktadır (AFAD, 2013, s. 65).

Suriyeli mülteci kadınların sorunlarına yönelik olarak STK'lar sanat atölyeleri (Bk. İKGV <https://www.facebook.com/IKGVsuriyelimultecilereDestekOfisi>), psikolojik destek merkezleri, sağlık merkezleri, Türkçe sınıfları ve atölyeleri ("Suriyeli kadın ve çocuklarla atölyeler", 2014) meslek edindirme kursları ("Suriyelilere, Türkçe dersi", 2015) kurularak toplumsal hayata uyumları sağlanmaya çalışılmaktadır.

Reyhanlı'da kurulan ve Suriye Tıbbî Yardım Örgütleri Birliği (UOSSM) tarafından desteklenen iki ruh sağlığı merkezine gelen Suriye'deki savaş sırasında eşleri ölen mülteci kadınların en çok depresyon, aile içi şiddet, cinsel şiddet, travma gibi şikayetler ile başvurmaktadır. Psikologlar bu merkezde kadınlar, erkekler ve çocuklar ile bireysel terapiler ya da grup terapileri yapmakta sorun tıbbî tedavi gerektiriyorsa devreye psikiyatristler girmektedir ("Suriyeliler için psikiyatri merkezi", 2015).

6. Topluma Uyum: Suriyeli mültecilerin dil, kültür ve yaşam tarzlarının farklı oluşu, çalışma haklarının olmaması, kenar mahallelerde sağlıksız ve güvensiz ortamlarda yaşamaları, dil ve ekonomik sıkıntılar nedeni ile eğitim alamamaları gibi nedenler yüzünden Türk toplumuna uyum sağlamalarını zorlaştırmaktadır. Yerel halkta Suriyelilere karşı olan tepkinin provokasyonlarla kitlesel tepkiye dönüşme riski bulunmakta olup bu da dönem dönem küçük çapta Suriyeli-Türk çatışmalarına neden olmaktadır (Orhan & Şenyücel Güngör, 2015).

2011'den bu yana Türkiye'de doğan Suriyeli bebek sayısı 150 bini aşmıştır. Suriyelilerle evlilikle de yine Suriyelilerin Türk toplumuna adapte olmasına yardımcı olmak ayrı bir hizmet ve destek alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Suriyeli girişimciler Türkiye'de pek çok işletme açmış ya da Türk işletmelerine ortak olmuştur. 2014 verilerine göre Gaziantep'te savaş sonrası Suriyeli işletme sayısı 60'tan 209'a çıkmıştır (Orhan & Şenyücel Güngör, 2015; SGDD,

2015b). Bu durumda ekonomik olarak daha iyi durumda olan Suriyelilerin diğerlerine göre daha kolay topluma adapte olduğunu göstermektedir.

Hem iş hem de aile boyutlarıyla Suriyeli mültecilerin topluma uyumu için faaliyet yürüten çeşitli STK'lar mevcuttur. Bunlardan bir tanesi olan SGDD, altı adet Çok Yönlü Destek Merkezi açarak Suriyeli mültecilere yönelik psikolojik danışmanlık, temel sağlık hizmeti ve yasal ve sosyal danışmanlık hizmetleri vermiştir. Dernek ayrıca sosyal faaliyetler, yerel halk ve mültecileri bir araya getiren uyum faaliyetleri, dil kursları gibi etkinliklerle mültecilerin karşılaştıkları sorunlara çözümler üretmek, temel ihtiyaçlarını karşılamada yardımcı olmak ve temel hak ve hizmet erişimlerinde destek sağlamaktadır (“40’tan fazla şehirde göçmen ve mültecilerle çalışmak”, 2016).

Sonuç ve Öneriler

2011 yılından bu yana iç savaş halinde olan Suriye’den kaçarak Türkiye’ye sığınan mültecilerin sayısı 3 milyonu geçmektedir. Bunların 600 bini farklı illerde açılan 22 kampta misafir edilmektedir. Ancak kamp kapasitesini aşan misafirlerin yaşadığı zorluklar dışında kayıtlı olmayan ve kamp dışında zor yaşam koşulları altında hayatını sürdürmeye çalışan mültecilerin sayısı 2 milyonu aşmaktadır. Devletin hizmetlerinin yeterli olmadığı noktada elde ettiğimiz verilere göre 42 ulusal ve 14 uluslararası STK mülteciler için gıda, barınma, sağlık, hukuki ve psikososyal destek alanlarında yardım çalışmaları ve projeler yürütmektedir.

Metnin girişinde sayılarını ve faaliyet alanlarını verdiğimiz Türkiye’de kurulu dernek sayıları dikkate alındığında az sayıda STK’nın mültecilere yönelik hizmet verdiğini belirtmek abartı olmayacaktır. Yaptığımız bu kısa taramada tespit edebildiğimiz temel ihtiyaçlar ve bu alanda STK’lar tarafından verilen hizmetleri altı kategoride tasnif edip yukarıda örneklerini vermiş olduk. Bu ihtiyaç ve hizmet alanlarını maddeler halinde tekrar edersek barınma ve beslenme, sağlık, çalışma hakkı ve hukuki destek, çocuklar ve eğitim, kadınlar ve topluma uyum olarak belirtebiliriz. Bu altı alanda hizmet veren STK’lar ve örneklerini yukarıda verdiğimizden dolayı bazı önerileri dile getirmekle yetineceğiz.

Öne çıkan en önemli hizmet alanı ve ihtiyaçlardan birincisi kaydı olmayan Suriyelilerin tespiti, kayıtlarının temini ve bu konudaki hukuki destektir. STK’lar tarafından yapılabilecek en önemli çalışmalardan biri kayıtlı olmayan Suriyelileri muhtarların desteğiyle bularak hukuki prosedürler konusunda destek sağlamalarıdır. Kayıtlı olmayan mülteciler hiçbir konuda devlet desteği alamamakla birlikte, çeşitli suistimallerle karşılaştığında hukuki olarak haklarını arayamamaktadır.

İkinci öneri olarak hem kamu hem özel hem de sivil alanda hizmet veren kurum ve kuruluşların çalışmalarına da temel teşkil edebilecek araştırmaların yapılmasıdır. Bu çerçevede Suriyeli mültecilere karşı yerel halkın tepkisini ölçecek araştırmalar yapılarak, halkı bilgilendirmeye ve mülteci algısını değiştirmeye yönelik projeler başlatılmalıdır.

Mesleki eğitimi verebilecek kamu ve sivil kuruluşların katkısıyla yetişkin eğitim kapsamında

kadınların eğitimi de öne çıkan en önemli meselelerden birisi olarak belirtilebilir. İstanbul'da İSMEK, diğer illerdeki belediye hizmet merkezleri ve Milli Eğitim Bakanlığı Halk Eğitim Merkezleri ile STK'ların ortak çalışması sağlanarak, Suriyeli Kadınlara yönelik Türkçe kursları ve mesleki eğitim verilmesi sağlanabilir. Bu tür bir eğitimle hem kadınlar ev ekonomisine katkı sunabilir hem de çocukların aile ekonomisine katkı nedeniyle eğitimden mahrum kalmasının önüne geçilmesi anneler üzerinden sağlanabilir. Sadece kamplarda değil bu merkezlerde de Suriyeli öğretmenlerin görevlendirilmesi ve STK'lar desteği ile Suriyeli kadınların eğitimine önemli bir destek verilmiş olur.

STK'lar kanalı ile Suriyeli kadınlara doğum, çokeşlilik, hastalıklar ile ilgili bilgiler verilmesi ve "Sığınmacı kadınların özel konumları doğrultusunda "yabancı" kimliğinin şiddet, karşısında yarattığı kırılmanın önlenmesi, sosyal yaşamdan mahrum kalma, insan ticareti, güvencesiz ev işçiliğinin yol açtığı mobbing ve şiddetle yoğun olarak karşı karşıya kalan ve/veya bu risk altında bulunan kadınlar için psikolojik, fiziksel, sağlık, barınma, istihdam, rehabilitasyon, eğitim, sağlık ve hukuksal danışmanlık gibi alanlarda şiddete karşı koruma sağlayan hizmetlere ulaşabilmeleri için kamplar da dahil olmak üzere özel çalışmalar yapılması gerekmektedir" ("Devletle STK'ların Suriyeli mülteciler üzerine bilgileri uyuşmuyor", 2013).

Suriyeli çocukların karşılaştıkları en önemli problemlerden bir başkası ise eğitimle ilgili sorunlardır. STK'lar yapacakları araştırma ve geliştirecekleri projelerle çocukların eğitim alamama nedenlerini ortaya koyarak ilgili kanalları bilgilendirebilir ve kendileri eğitim faaliyetlerine katkı sunabilirler. Çocuklara ve ailelerine hukuki haklarını gözetecek mesleki eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanması da bu açıdan önemlidir.

Kaynaklar

- AFAD (Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı). (2013). *Türkiye'deki Suriyeli kadınlar araştırması*. 18.06.2016 tarihinde <https://www.afad.gov.tr/Dokuman/.../71-2014052014474-afadfaaliyetraporu2013.pdf> adresinden edinilmiştir.
- AFAD. (2014). *Türkiye'deki Suriyeli kadınlar raporu*. 18.06.2016 tarihinde <https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/80-20140529154110-turkiye'deki-suriyeli-kadınlar,-2014.pdf> adresinden edinilmiştir.
- AFAD. (2016). *Suriyeli mülteciler raporu*. 18.06.2016 tarihinde <https://www.afad.gov.tr/TR/IcerikDetay1.aspx?ID=16&IcerikID=747BMMYK> adresinden edinilmiştir.
- Cansuyu Derneği'nden Suriyelilere 4 tır un. (2013, 13 Şubat). *Dernekler.gov.tr*. 14.06.2016 tarihinde <https://www.dernekler.gov.tr/tr/ebulten/gazete-haberleri/cansuyu-derneği.aspx> adresinden edinilmiştir.
- Çeliktaban, D. (2015, 08. Eylül). Göçmenler için ne yapabiliriz. *HTHayat*. 14.06.2016 tarihinde <http://www.hthayat.com/yazarlar/damla-celiktaban/1031328-gocmenler-ici-ne-yapabiliriz> adresinden edinilmiştir.
- Çorabatır, M., & Hassa, F. (2013). *İGAM sivil toplum örgütlerinin Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için yaptıkları çalışmalar ile ilgili rapor*. 17.06.2016 tarihinde http://www.madde14.org/index.php?title=%C4%B0GAM_-_Sivil_Toplum_%C3%96rg%C3%BCtlerinin_T%C3%BCrkiye%E2%80%99deki_Suriyeli_M%C3%BClteciler_%C4%B0%C3%A7in_Yapt%C4%B1klar%C4%B1_%C3%87al%C4%B1C5%9Fmalar_%C4%B0le_%C4%B0lgili_Rapor adresinden edinilmiştir.
- Devletle STK'ların Suriyeli mülteciler üzerine bilgileri uyumsuz. (2013, 13 Aralık). *Bianet*. 18.06.2016 tarihinde <http://bianet.org/biماغ/seyaset/151264-devletle-stk-larin-suriyeli-multeciler-uzerine-bilgileri-uyusmuyor> adresinden edinilmiştir.
- Emin, M. N. (2016). *Türkiye'deki Suriyeli çocukların eğitimi temel eğitim politikaları*. SETA. 14.06.2016 tarihinde http://file.setav.org/Files/Pdf/20160309195808_turkiyedeki-suriyeli-cocuklarin-egitimi-pdf.pdf adresinden edinilmiştir.
- Geçici koruma yönetmeliği madde 3 (1)F. 18.06.2016 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Girit, S. (2015). Suriyeli mülteciler dosyası: Misafirlik uzadı mı? *BBC*. 14.06.2016 tarihinde http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151005_suriyeli_multeciler adrsinden edinilmiştir.
- Hayata Destek Derneği. (2016). *Suriyeli mülteci çocuklar ve vatansızlık riski bulanık mekanlarda gölgede kalanlar*. 16.06.2016 tarihinde <http://www.gundemcocuk.org/belgeler/yayinlarimiz/kitaplar/Suriyeli-Multeci-Cocuklar-Ve-Vatansizlik-Riski-Raporu.pdf> adresinden edinilmiştir.
- HRW (Human Rights Watch). (2016). *Türkiye'deki Suriyeli mülteci çocukların eğitime erişiminin önündeki engeller-kayıp nesil olmalarını önlemek*. 15.06.2016 tarihinde <https://www.hrw.org/tr/report/2015/11/09/283247> adresinden edinilmiştir.
- Kardeş aile projesiyle Suriyeli aileleri misafir ediyorlar. (2013, 27 Şubat). *Dernekler.gov.tr*. 14.06.2016 tarihinde https://www.dernekler.gov.tr/tr/ebulten/gazete-haberleri/kardes_aile.aspx adresinden edinilmiştir.
- Kaya, A., & Erdoğan, M. (2015). *Türkiye'nin göç tarihi 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye göçler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, T. (2016). İltica ve göç alanında barolarımızın ve avukatlarımızın hayati rolü ve bu alandaki gücel sorunlar. *Multeci.org.tr*. 14.06.2016 tarihinde <http://www.multeci.org.tr/haberdetay.aspx?id=119> adresinden edinilmiştir.

- Kutlu, Z. (2015). *Bekleme odasından oturma odasına Suriyeli mültecilere yönelik çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşlarına dair kısa bir değerlendirme*. Açık Toplum Vakfı ve Anadolu Kültür. 14.06.2016 tarihinde <http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/medya/02062015beklemeodasi.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Mazlumder. (2014). *Kamp dışında yaşayan Suriyeli kadın sığınmacılar raporu*. 15.06.2016 tarihinde [http://www.mazlumder.org/webimage/MAZLUMDER%20KAMP%20DI%20C5%9EINDA%20YA%20C5%9EAYAN%20KADIN%20SI%20C4%9EINMACILAR%20RAPORU\(22\).pdf](http://www.mazlumder.org/webimage/MAZLUMDER%20KAMP%20DI%20C5%9EINDA%20YA%20C5%9EAYAN%20KADIN%20SI%20C4%9EINMACILAR%20RAPORU(22).pdf) adresinden edinilmiştir.
- Mülteci çocuklar devlet okullarında sorunlarla başbaşa. (2015, 29 Eylül). *Bianet*. 18.06.2016 tarihinde <http://m.bianet.org/bianet/egitim/167902-multeci-cocuklar-devlet-okullarinda-sorunlarla-basbasa> adresinden edinilmiştir.
- Orhan, O. & Şenyücel Gündoğar, S. (2015). *Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye etkileri*. ORSAM-TESEV. 18.06.2016 tarihinde http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Suriyeli_Siginmacilarin_Turkiyeye_Etkileri.pdf adresinden edinilmiştir.
- ORSAM. (2014). *Suriye'ye komşu ülkelerde Suriyeli mültecilerin durumu: bulgular, sonuçlar ve öneriler*. 18.06.2016 tarihinde http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201452_189tur.pdf adresinden edinilmiştir.
- Özgür, N., & Kıvılcım, Z. (2015). *Sürgünde Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Derin Yayınları.
- SGDD (Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği). (2015a). *Suriyeli mülteci çocuklara yönelik koruma ve beslenme projesi*. 15.06.2016 tarihinde <http://www.sgdd.org.tr/Suriyeli-Multeci-cocuklara-Yonelik-Koruma-ve-Beslenme-Projesi--i73> adresinden edinilmiştir.
- SGDD. (2015b). *Gaziantep Suriyeli mültecilere çok yönlü destek merkezi*. 17.06.2016 tarihinde <http://www.sgdd.org.tr/Gaziantep-Suriyeli-Multecilere-cok-Yonlu-Destek-Merkezi--i97> adresinden edinilmiştir.
- Sınır Tanımayan Doktorlar. (2016). *Suriye 2015 Sınır Tanımayan Doktorlar'ın (MSF) destek verdiği sağlık tesislerinde savaşla ilişkili yaralanma ve ölüm vakalarının belgelenmesi*. 16.06.2016 tarihinde http://sinirtanimayandoktorlar.org/wp-content/uploads/2016/02/syria_2015_war-dead_and_war-wounded_report_tr.pd adresinden edinilmiştir.
- Sözen, Ü. S. (2015, 26 Şubat). Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki hukuki durumu. *Haber Hürriyeti*. 17.06.2016 tarihinde <http://www.haberhurriyeti.com/suriyeli-multecilerin-turkiyedeki-hukukidurumu-99515.html> adresinden edinilmiştir.
- Suriyeli çocukların ve gençlerin güçlendirilmesine yönelik çalışma alanlarının belirlenmesi. (2016, 04 Mayıs). *Habertürk*. 15.06.2016 tarihinde <http://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/44984788-suriyeli-cocuklarin-ve-genclerin-guclendirilmesine-yonelik-calisma-alanlarinin-belirlenmesi-calistayi> adresinden edinilmiştir.
- Suriyeli kadın ve çocuklarla atölyeler, Fener Balat-İstanbul. (2014, 22 Ağustos). *Mavi Kalem Derneği*. 17.06.2016 tarihinde <http://www.mavikalem.org/cause-view/suriyeli-kadin-ve-cocuklarla-atolyeler-fener-balat-istanbul-2014-devam-ediyor/> adresinden edinilmiştir.
- Suriyeli mülteciler ve STK'lar ağ haritası. (2015, 19 Mayıs). *Sivildusun.net*. 15.06.2016 tarihinde <http://sivildusun.net/suriyeli-multeciler-ve-stklar-ag-haritasi/> adresinden edinilmiştir.
- Suriyeliler için psikiyatri merkezi. (2015, 19 Mayıs). *Aljazeera*. 19. 06. 2016 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/suriyeliler-icin-psikiyatri-merkezi> adresinden edinilmiştir.
- Suriyelilere, Türkçe dersi, dikiş nakış kursu ve psikolojik destek verilecek. (2015, 16 Aralık). *Haberler.com*. 17.06.2016 tarihinde <http://www.haberler.com/suriyelilere-turkce-dersi-dikis-nakis-kursu-ve-7972782-haber/> adresinden edinilmiştir.

- Syria regional refugee response. (2016, 30 Haziran). *Interagency Information Sharing Portal*. 18.06.2016 tarihinde <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224> adresinden edinilmiştir.
- Şehrin kenar semtlerinde yaşayan Suriyeli aileler unutulmadı. (2013, 18 Şubat). *Dernekler.gov.tr*. 14.06.2016 tarihinde https://www.dernekler.gov.tr/tr/ebulten/gazete-haberleri/suriyeli_aile.aspx 18.02.2013 adresinden edinilmiştir.
- TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu). (2015). *Türk iş dünyasının Türkiye'deki Suriyeliler konusundaki görüş, beklenti ve önerileri raporu*. 17.06.2016 tarihinde <http://tisk.org.tr/turk-is-dunyasinin-suriyelilere-bakisi-ilk-kez-arastirildi/> adresinden edinilmiştir.
- Ufak da olsa mültecilere yardımım dokunsun diyenlere 10 tavsiye. (2015, 3 Eylül). *Onedio*. 14.06.2016 tarihinde <http://onedio.com/haber/ufak-da-olsa-multecilere-yardimim-dokunsun-diyenlere-10-tavsiye-578921> adresinden edinilmiştir.
- UNICEF. (2016). *Türkiye'deki Suriyeli çocuklar raporu*. 18.06.2016 tarihinde https://www.unicefturk.org/suriye/Suriyeli_Cocuklar_Bilgi_Notu_Nisan%202016_1.pdf adresinden edinilmiştir.
- 40'tan fazla şehirde göçmen ve mültecilerle çalışmak. (2016, 02 Nisan). *Sivil Toplum için Destek Vakfı*. 17.06.2016 tarihinde <http://www.siviltoplumdestek.org/#!40tan-Fazla-Sehirde-Gocmen-ve-Multecilerle-Calismak/nz4lh/575c08eb0cf2a5fbc0a70> adresinden edinilmiştir.

